

BUNAD som kulturnæring og LEVENDE tradisjon

Margunn Bjørnholt er magister i sosiologi, og forsker ved Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi ved Universitetet i Oslo.

Bunadnæringa er ei kulturnæring. Men hva betyr det? En innfallsvinkel er å se kultur eller tradisjon som en råvare, der produsentene kommersialiserer tradisjons-elementer og utnytter kulturen for å skape produktet. Dette er en bærebjelke i bunadnæringa som bygger på revitaliseringsprosesser der kunnskap om gammel draktskikk inngår som et viktig element. Men bunadnæringa står også i et mer tosidig forhold til den kulturen som den er en del av. Det dreier seg ikke bare om enkel kommersialisering av kulturelementer. Samtidig som produsentene kommersialiserer kulturen, bidrar de også selv til å gjenskape og fornye kulturarven.

Tekst: Margunn Bjørnholt
Foto: Eva Brænd, Heidi Fossnes

Bunadtradisjonen

På 17. mai kan en få inntrykk av at bunadtradisjonen representerer en spontan mønstring av den norske folkesjela og en «naturlig» solid tradert tradisjon. Det er ikke tilfelle. Tvert om er bunadtradisjonen i høy grad skapt gjennom bevisste revitaliseringsprosesser som er muliggjort av helt bestemte historiske og kulturelle forutsetninger.

Noen vil kanskje tenke at når tradisjonen ikke springer spontant ut av folkesjela, men er resultat av rekonstruksjoner, så er det det samme hva man gjør og hvordan. Jeg vil hevde det motsatte. Det at man har å gjøre med en konstruert tradisjon som bygger på et møysommelig skapende arbeid, gjør at tradisjonen også er sårbar. Det er vanskelig å vite hva man kan rokke ved og endre på uten at hele fenomenet taper glansen.

Revitalisert kultur som ledd i nasjonsbygging

Den norske bunadtradisjonen springer ut av nasjonsbyggingen ved forrige århundreskifte og inngår i repertoaret av nasjonale symboler for den unge nasjonen Norge. Her er Hulda

Garborgs vektlegging av at produksjonen skulle være norsk viktig, noe som hadde både et frigjørende og et næringsmessig aspekt, man skulle produsere med de midler man hadde og fri seg fra å måtte kjøpe dyre importerte stoffer. Videre ville revitalisering av egen kultur bidra til norske kvinners selvbevissthet og skape arbeidsplasser i bygdene.

Bunadbruken er uløselig knyttet til feiringen av det nasjonale fellesskapet gjennom en masse-mønstring den 17. mai. 17. mai paraderes og signes bunaden i det lokale fellesskapet. Man beundrer og beundres og fremmede damer plukker på hverandre og kikker hverandre under stakken for å se hva som er på baksida. (Det har jeg og sikkert flere med meg opplevd). Feiringen av 17. mai er igjen uttrykk for oppslutningen om det nasjonale prosjektet i Norge og historien om en ung nasjon på opptur, der de nasjonale symbolene ble tatt i bruk i en demokratisk og inkluderende bevegelse. Bondekulturen fikk en viktig plass i den nye nasjonen, både gjennom bøndernes sterke stilling i det fremvoksende demokratiet på slutten av 1800-tallet og gjennom forliket mellom arbeider- og bondebevegelse på

1930-tallet. Omfavnelsen av bunad også i byer har skjedd gradvis, fra 1930-tallet da konflikter mellom by og land kunne føre til at bunadbrukere ble spyttet på, til dagens urbane annektering av visse områders bunader.

Nasjonal dugnad og kunnskapsalmenning

Arbeidet med å revitalisere lokal draktskikk og skape bunader bygger på en nasjonal dugnad, der husflidslag, bygdelag, draktforskere, ildsjeler og produsenter har bidratt til en stor nasjonal kunnskapsmessig allmenning som er grunnlaget for dagens bunadsproduksjon. Det norske bunadfeltet eies og bæres av institusjoner og organisasjoner som forener draktvitenskapelige, håndverksfaglige og lokale interesser. At man har et eget statlig organ som Bunad- og folkedraktrådet, gir bunadfeltet en særlig tyngde som en viktig del av den nasjonale kulturen. Sammenliknet med f.eks. Sverige og Danmark, kommer den institusjonelle bredden og tyngden i feltet klart frem og er sannsynligvis en viktig del av forklaringen på hvorfor omkring 60 prosent av norske kvinner men bare 6 prosent av

svenske og ingen utenom folkedanserne i Danmark, har folkedrakt/bunad. Den institusjonelle tyngden og det betydelige kunnskapsarbeidet som er nedlagt i bunad er grunnlaget for omfanget av bunadfenomenet såvel som det store kommersielle potensialet.

Bunadproduktet – forestillinger om ekthet

Som produkt er bunad mer enn selve plagget; det er summen av plagget, den sammenhengen det springer ut av og den følelsesmessige og identitetsmessige mening det tillegges, som utgjør bunadproduktet. Bunadproduktet hviler på en forestilling om ekthet, som er sammensatt av ulike elementer, jeg vil peke på tre: En troverdig referanse til fortida, godt håndverk, og stedsforankring.

Fortidsreferanse

De aller fleste bunader bygger på en referanse til fortida. Men det er eksempler på bunadliknende drakter som mangler fortidsreferanse og som brukes og oppleves som bunad i enkelte områder, jfr. Svalbardbunaden eller Lierbunaden.

Bunad- og folkedraktrådet opererer med en femdeling når det gjelder ulike bunaders opprinnelse og referanse til fortida. Jeg skiller her mellom to hovedtilnærminger, med historisk riktige kopier av folkedrakter på den ene sida og løsevne enkeltelementer på den andre.

De rekonstruerte folkedraktene har en drakthistorisk/vitenskapelig forankring gjennom at man tilstreber å gjenskape folkedrakter slik de har vært i bruk i et område, ved kopiering av draktmateriale som finnes i museer og andre kilder. Dette er Bunad- og folkedraktrådets linje i dag, og det er også her nyskaping skjer i bunadfeltet i dag, blant annet gjennom enkeltpersoner og organisasjoner.

En løser tilknytning til fortida gjennom et historisk enkeltelement var den viktigste måten å konstruere bunader på i Hulda Garborg-tradisjonen. Her er en standardisert bunadmal kombinert med et løsevet lokalt fortidselement, gjerne broderi som kunne være hentet fra andre steder enn folkedrak-

tene, alt fra hestedekken, dåpsluer eller rose-malte kister.

Erfart tradisjon

I tillegg vil jeg trekke inn en annen form for fortidsreferanse som henger sammen med bruken. Bunad har nå vært i bruk i omkring hundre år, det vil si et spenn over ca tre gene-

rasjoner. For mange finnes en erfart tradisjon i egen familie eller lokalsamfunn, og mange vil knytte opplevelsen av tradisjon/fortid til den bunaden de har erfaring med eller som har blitt et arvestykke i familien. Dette kan kalles en mer organisk eller folkelig tradisjonsforståelse som står i motsetning til den historisk/vitenskapelige bunadsyn der man gjenskaper drakter som er historisk korrekte fordi de var i bruk på 1700-tallet oppleves ikke nødvendigvis som mer ekte for en bruker som har erfaring med en 1900-tallsbunad i Garborg-tradisjonen.

Håndverk

Bunadproduktet er et håndverksprodukt, og godt håndverk er viktig. Det vi verdsetter ved håndverk i motsetning til maskinlagde produkter, er at det har et personlig/kroppslig element, et «avtrykk» av hendene som laget det. I en tid der maskiner kan lage alt, verdsettes det håndverksmessige høyere. Håndverket har også et relasjonelt aspekt, det håndverksmessige kan tilbakeføres til en bestemt person.

På sitt beste vil håndverket også kunne ha en lokal dialekt. Mange av broderimønstrene som er vanlig i Norge hadde reist langt før de kom til norske bygder. For eksempel har bro-

derte kinesiske silkestoffer vært en inspirasjonskilde. Når dette finner veien til det norske bondesamfunnet, skjer en transformasjon i møte med de materialer og den kunnskap man hadde til rådighet. F.eks. i Telemark broderes det på en måte som gir en relieffvirkning, og man tilstreber ikke den glatte flaten som etterstrebes i Østen. Når broderiene nå

settes ut til Østen og igjen broderes i en tradisjon som verdsetter det glatte, er det en fare for at disse sporene av det lokale forsvinner. Dette er kunnskaper som ikke deles av flertallet av bunadkunder, og tapet av slike dialektspor vil derfor kunne skje umerkelig for det store flertall.

Hva som er godt håndverk strides det om innen bunadfeltet; mens skreddersømmen står sterkt i den vanlige bunadtradisjonen, er tilhengere av rekon-

struerte folkedrakter opptatt av å gjenskape ikke bare snitt og mønster, men også sømtrykk fra de gamle folkedraktene. Bunadkunder som har fått sydd plagg i folkedraktsøm kan oppleve at dette ikke anses som bra om de tar med bunaden til nærmeste husflidsbutikk eller når de kommer ut blant venner i sin nye bunad. En produsent måtte ta tilbake en herrebunad fordi mannen ble mobbet av kameratene for det stive og struttede stoffet, mens de selv hadde den slappere og mer tynne kvaliteten som ble brukt av den lokale husflidsforretningen. Selv om den struttende varianten med tykt vadmel og synlige prikkesting var mer historisk korrekt, var det den moderniserte husflidsvarianten som var normalen i dette lokalsamfunnet.

I dag utfordres også hånksom av konfeksjonsøm.

“
Som produkt er bunad mer enn selve plagget; det er summen av plagget, den sammenhengen det springer ut av og den følelsesmessige og identitetsmessige mening det tillegges.
”

Sted

Sted har vært et viktig element i forestillingen om ekthet, på flere ulike måter og på flere nivå. For Garborg og de tidlige bunadpionerene var produksjon i Norge viktig.

I en undersøkelse bladet Husflid utførte for noen år siden, svarte 79 prosent av bunadkundene, at det er meget viktig at bunaden er sydd i Norge.

Opprinnelsesområde har vært viktig, og det har vært sterke krav om at bunadbrukere skal ha røtter i det området de har bunad fra. Dette har endret seg, men fortsatt forteller produsenter i Telemark at kundene kommer med mange fantasifulle forklaringer på hvorfor de vil ha bunad fra Telemark, noe som tyder på at normen oppleves fortsatt. Den sørafrikanske antropologen Kramer fant at Norge hadde en sterk stammeidentitet; man var først og fremst norsk gjennom å være fra et bestemt sted i Norge.

Utvidelse av bruksområdet kan oppleves som en oppvurdering av lokal kultur. En bunadprodusent i Telemark sa: «Før mobba dom kânn for dialekta, nå gjengdom i klea kânn!» Men annektering av lokale drakter kan også oppleves som et kulturelt tap for dem som hører hjemme i området.

Et spørsmål er om betydningen av sted - både produksjonssted og opprinnelsessted - kan byttes ut med vitenskapelig korrekthet i utførelse og god håndverksmessig kvalitet. Det er ikke gitt at vitenskapelig «rett kopi»- ekthet kan erstatte den mer erfarte og følelsesmessige forestillingen der lokal tilhørighet og norskhet har vært og fortsatt er viktige elementer i forestillingen om ekthet for vanlige bunadkunder. Om sted skal nedtones må sannsynligvis forestillingen om ekthet reforhandles og gjenoppbygges. En produsent har inngått et samarbeid med

det lokale museet, der bunadkunder velger elementer til drakten blant museets draktsamling, mens produksjonen skjer i et baltisk land. Her synes tilknytningen til det lokale museet og møtet med den lokale draktskikken å knytte bunaden tilstrekkelig til det historiske og det lokale. Dette krever imidlertid en betydelig samarbeidsvilje mellom museet og produsenten. Det er ikke gitt at denne modellen kan kopieres i stor skala. Det er for

eksempel ikke gitt at museene i framtida vil være innstilt på å legge sine draktsamlinger ut for kommersiell utnyttelse i stor stil. Dette medfører også et betydelig ekstraarbeid for museene, og enkelte museer klager allerede over at de påføres mye arbeid av enkeltentusiaster som vil studere og kopiere plagg til eget bruk. Aktiv bruk av draktsamlingene tærer også på samlingene.

Bunad som identitets- og opplevelsesprodukt

Bunad er et kunnskapsintensivt produkt som bygger på institusjonelt forankrede revitaliseringsprosesser, kamp om grensene og et normativt vedlikeholdsarbeid i forhold til gammel draktskikk. Bunadproduktets troverdighet hviler på en forestilling om ekthet, i form av en troverdig fortidsreferanse, godt håndverk

og stedstilknytning.

Tilgangen til, utformingen og bruken av bunad vært begrenset av en rekke faktorer: Kunnskapsprodusenter og institusjonelle grensevoktere har både vaktet den faglige kvaliteten og forvaltet rettighetene til å anskaffe bunaden. Kravet om lokal tilhørighet har betydd at ikke hvem som helst kan kjøpe hvilken som helst bunad, man må ha rett til og i en viss forstand være utvalgt til å anskaffe en bestemt bunad. Begrenset kapa-

sitet har gjort at det har vært lang ventetid mange steder. En høy pris bidrar også til å opprettholde produktets krav om å være noe spesielt og eksklusivt. Videre har institusjonelle grensevoktere og den folkelige meningsdannelsen representert en viktig kontekst for bunadbruk.

Tilsammen representerer disse barrierene faktorer som bidrar til produktets eksklusivitet og attraktivitet. Om barrierene bygges ned er spørsmålet om man ikke vil undergrave bunad som et særegent, avgrenset og eksklusivt produkt.

Om bunadfeltet

Bunadfeltet har både en kulturell og en økonomisk dimensjon. Grunnlaget for økonomisk gevinst ligger i den skapende aktiviteten i kulturdelen, i samvirket mellom organisasjoner, institusjoner og enkeltpersoner. Samtidig er produsentene medskapere av den levende bunadtradisjonen. Med det store omfanget på produksjonen er det en utfordring å opprettholde og videreutvikle det kulturgrunnlaget som produksjonen hviler på. Uten nyskaping dør enhver tradisjon, og bunadproduksjonen vil heller ikke kunne overleve gjennom evig kopiering av en stivnet tradisjon. Arbeidet med revurdering av eksisterende drakter og revitalisering av nye drakter og draktelementer er livsnerven for produksjonen på lengre sikt. Om for mange bare utnytter det andre har skapt og ikke bidrar til kunnskap og nyskaping, er det fare for en overutnytting av kunnskapskapitalen.

Immateriell kulturarv

Bunadkunnskapen er en del av den immaterielle kulturarven og inngår i det nasjonale og internasjonale ansvaret Norge har påtatt seg gjennom ratifisering av UNESCO-konvensjonen for immateriell kulturarv. Her har både kunnskapsorganisasjonene og produsentene et felles ansvar, men også en egeninteresse om bunadfenomenet fortsatt skal bestå, i å styrke kunnskaps- og dannelsesaspektene i produksjonen og i møte med bunadkundene, bygge allianser med bunadorganisasjonene, museer og andre kunnskapsaktører og bygge opp kunnskap hos produsentene. Videre er det viktig å ta strategiske valg med sikte på å bevare bunadens troverdighet og attraktivitet som et kultur- og identitetsprodukt på lang sikt. Her kan det være nødvendig med en ny nasjonal dugnad i bunadfeltet om kvalitets- og godkjenningskrav, opphavsmerking, og avklaring av rettigheter.

“
...i Telemark broderes på en måte som gir en reli-effvirkning, og man tilstreber ikke den glatte flaten som etterstrebes i Østen. Når broderiene nå settes ut til Østen og igjen broderes i en tradisjon som verdsetter det glatte, er det en fare for at disse sporene av det lokale forsvinner. Dette er kunnskaper som ikke deles av flertallet av bunadkunder, og tapet av slike dialektspor vil derfor kunne skje umerkelig for det store flertall.
”